

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐ-ՂԵՎՈՆԴՅԱՆ, ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան,
ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ

ԱՆՏԻՈՔԻ ԳԱՀԱԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆ ԸՍՏ ԼԵՎՈՆ Ա ՄԵԾԱԳՈՐԾԻ ԵՎ ՀՌՈՄԻ ԻՆՆՈԿԵՆՏԻՈՍ III ՊԱՊԻ 1199 Թ. ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Կիլիկյան Հայաստան, Անտիոք, Տրիպոլիս, Լևոն Ա, Իննոկենտիոս III, Ռուբեն, Բոհեմոնդ IV, նամակագրություն:

Լևոն Բ Ռուբինյանի արտաքին քաղաքականության գլխավոր խնդիրներից մեկն ինչպես իշխանության (1187-1198), այնպես էլ թագավորության շրջանում (1198-2019) եղել է Անտիոքի լատին իշխանության գահաժառանգման հարցը, որի ծագումը, չնչին վերապահություններ, կարելի է թվագրել Կիլիկիայի հայոց իշխան Ռուբեն Գ-ի 1185 թ. անտիոքյան գերությունները: Սույն թեման մանրամասն քննած Լևոն Տեր-Պետրոսյանի կարծիքով եղբոր ազատության դիմաց Լևոն Բ-ն ընդունել էր Անտիոքի իշխան Բոհեմոնդ III-ի (1163-1201) գերագահությունը¹:

1180-ական թթ. վերջին և հաջորդ տասնամյակի սկզբին միջերկրածովյան ավազանի ռազմաքաղաքական իրադրությունը կտրուկ փոխվեց: Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթանության նվաճումների հետևանքով Արևելքի լատին պետական միավորները, այդ թվում՝ Անտիոքի իշխանապետությունը լուրջ կորուստներ կրեցին՝ զրկվելով նախկին հզորությունից: Ստեղծված իրա-

¹ Լ. Տեր-Պետրոսյան, Խաչակիրները եւ հայերը, Բ. Բ. (Պատմա-քաղաքագիտական հետազոտություն), Երևան, 2007, էջ 160-163, 168-170:

դրույթները միանգամայն նպաստավոր էր Ռուբինյան իշխանապետության համար՝ թոթափելու Անտիոքի ստորակայի կարգավիճակը և հնարավորության դեպքում՝ դառնալու նրա գերական:

Ինչպես հայտնի է, Լևոն Բ-ն Անտիոքի իշխանին պատասխանեց նույն կերպ՝ նրան գերեվարելով, և ազատման գինն արձանագրվեց Սսի 1194 թ. հայ-անտիոքյան պայմանագրով: Ըստ այդմ՝ Ռուբինյան իշխանությունը ոչ միայն թոթափեց Անտիոքի ստորակայի կարգավիճակն, այլև գերագահություն ձեռք բերեց նրա նկատմամբ: Պայմանագիրը սահմանեց նաև Անտիոքի իշխանությունը Կիլիկիայի հայկական իշխանապետությանը միացնելու ընթացքը, որի առաջին քայլը Բոհեմունդ III-ի որդու և Ռուբեն Գ-ի դուստր Ալիսի ամուսնությունն էր, երկրորդը՝ այդ ամուսնությունից ծնված արու զավակին իր հոր՝ Ռայմոնդի ժառանգորդ ճանաչելը և երրորդը՝ ապագա գահաժառանգին Լևոն Բ-ի խնամակալությունը հանձնելը²:

Հարկ է նշել, որ Անտիոքի նկատմամբ հայերի հավակնությունները ոչ միայն քաղաքական բնույթի էին, այլև՝ եկեղեցական. խոսքը վերաբերում է տեղի պատրիարքությունը Հայոց կաթողիկոսության ենթակալության տակ առնելու մտադրությանը, որն ուներ հայ հոգևոր վերնխավը: Սա էր այն հիմնական պահանջը, որի կատարման դիմաց Հայոց կաթողիկոսությունը ժամանակի նշանավոր եկեղեցական գործիչ Ներսես Լամբրոնացու միջոցով պատրաստակամություն էր հայտնում հավանության արժանացնելու 1165-1178 թթ. հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցությունների ժամանակ Հայոց եկեղեցուն կայսեր ներկայացրած պահանջը, ըստ որի՝ «զառաջարկութիւն կաթողիկոսին միայն ի թագավորէ Հոռոմոց»³:

Անտիոքի գահաժառանգության հարցը կրկին քաղաքական օրակարգում հայտնվեց Բոհեմունդի որդի Ռայմոնդի մահվանից (1197 թ.) հետո, երբ վերջինիս եղբայրը՝ Տրիպոլիսի կոմս Բոհեմունդ IV Միականին, հրաժարվելով ճանաչել իր եղբոր և Ալիսի ամուսնությունից ծնված զավակի՝ Ռուբենի ժառանգական իրավունքը, փորձեց բռնությամբ տիրել իշխանապետության գահին: Տրիպոլիսի կոմսին անթաքույց օժանդակում էին Տաճարականների ու Հիվանդախնամների ասպետական միաբանությունները, Հալեպի սուլթան ալ-Մալիք ալ-Չահիրը⁴, որոնց օգնությամբ Միականին գալիս է Անտիոք, գահընկեց անում իր

² Նույն տեղում, էջ 174-175:

³ Ա. Բոգոյան, Հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցությունների վավերագրերը (1165-1178 թթ.), Երևան, 1995, էջ 204:

⁴ Ակնհայտ է, որ Անտիոքի նվաճմամբ Կիլիկյան Հայաստանն աներկբա առավելության կհասներ իր հակառակորդներին, այդ թվում՝ Հալեպի Այյուբյան սուլթանության նկատմամբ, ուստի ամենևին պատահական չէ, որ վերջինիս տիրակալ սուլթան ալ Մալիք ալ-Չահիրը միացել էր Բոհեմունդ Միականու՝ հակակիլիկյան պայքարին (տե՛ս Վ. Տեր-Ղևոնդյան, Կիլիկյան Հայաստանը և Այյուբյան պետությունները (1171- 1260), Երևան, 2017, էջ 133):

հորը, և քաղաքի ավազանու հավանությունը հռչակվում իշխանապետության տիրակալ⁵: Ահա այս ամենից հետո է, որ Կիլիկյան Հայաստանի նորընծա թագավոր Լևոն Ա-ը, Միականու քայլը համարելով իր եղբոր թոռան գահաժառանգման իրավունքի բացահայտ խախտում, հարցը լուծելու խնդրանքով դիմում է Հռոմի պապ Իննոկենտիոս III-ին: Այսպես սկիզբ է առնում Անտիոքի գահաժառանգության պայքարի հիմնական շրջափուլը, որի մասին վկայող սկզբնաղբյուրների շարքում խիստ կարևոր նշանակություն ունի այդ խնդրի վերաբերյալ մի կողմից Լևոն Ա-ի և ժամանակի հայոց կաթողիկոսներ Գրիգոր Զ Ապիրատի (1195-1203) և Հովհաննես Զ Սսեցու (1203-1221), մյուս կողմից՝ Հռոմի Իննոկենտիոս III պապի (1198-1216) նամակագրությունը⁶: Այն բազմիցս արժանացել է խնդրո առարկա թեմայով զբաղվող հետազոտողների ուշադրությանը, ներառվել նրանց աշխատություններում⁷, սակայն այդքանով հանդերձ չի նվազել այդ նամակները հայերեն թարգմանությունում և համապատասխան ծանոթագրություններով մասնագետների առավել լայն շրջանակներին հասու դարձնելու անհրաժեշտությունը: Այդ նպատակադրումով սույն հրատարակմամբ ներկայացնում ենք Կիլիկիայի հայոց թագավոր Լևոն Ա-ի՝ Հռոմի Իննոկենտիոս III քահանայապետին Անտիոքի գահաժառանգման խնդրի վերաբերյալ հղած առաջին նամակն ու դրա պատասխանը:

Լևոն Ա-ը քաջ գիտակցում էր, որ գահաժառանգման խնդրում քաղաքական նպատակահարմարությունից ոչ պակաս, եթե ոչ՝ առավել, կարևորվում էր ժառանգորդի իրավունքների օրինակարգությունը (լեգիտիմությունը), ուստի խիստ որոշակի շեշտում է, որ Ռուբենի իրավունքներն Անտիոքի գահի նկատմամբ միանգամայն հիմնավոր են՝ հաստատված տեղի քաղաքական վերնախավի՝ բարոնների համաձայնությունում և Ավետարանի ու հաջի վրա նրանց տված երդմամբ: Ի դեպ, ինչպես տեղեկանում ենք Լևոնի նամակից, հայր Բոհե-

⁵ **Cl. Cahen**, *La Syrie du nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris, 1940, p. 593, **Լ. Տեր-Պետրոսյան**, նշվ. աշխ., հ. Բ., էջ 214:

⁶ *Acta Innocentii PP. III (1198-1216)*, e registris Vaticanis aliisque Eruiti, introductione auxit, notisque illustravit P. **Theodosius Haluščynskij**, hieromonachus ordinis Basiliani S. Iosaphat (Pontificia commission ad redigendum Codices Iuris Canonici Orientalis, Fontes series III, vol. 2), Vaticano, 1944. Սույն հրատարակմամբ հայերեն թարգմանությամբ հրատարակվող երկու նամակները ևս այս ժողովածուից են (տե՛ս նույն տեղում էջ 203-204, 556-558):

⁷ **Ղ. Ալիշան**, *Միսուան. Համագրություն Հայկական Կիլիկիոյ եւ Լեւոն Մեծագործ, Վենետիկ-Ս. Ղազար*, 1885, էջ 490-503, **Cl. Cahen**, նշվ. աշխ., էջ 590-623, **J. Moore**, *Pope Innocent III (1160/61–1216) To Root Up and to Plant*, Leiden-Boston, 2003. *The Deeds of Pope Innocent III by an Anonymous Author*, Translated with an Introduction and Notes by **James M. Powell**, Washington, 2004: Այս աշխատության մեջ անգլերեն թարգմանությամբ, սակայն ոչ ամբողջական, ներկայացված է Լևոն Ա-ի, ժամանակի հայոց կաթողիկոսների ու Իննոկենտիոս III-ի նամակագրությունը (տե՛ս նույն տեղում, էջ 202-220): Վ. Տեր-Ղևոնդյան, նշվ. աշխ., էջ 127-142 և այլն:

մունդն այդ ժողովը հրավիրել էր ի կատարումն իր որդի Ռայմոնդի՝ տակավին մահվան մահճում իրեն հղած խնդրանքի: Նամակից հայտնի է դառնում, որ Ռուբենի ժառանգական իրավունքն անտիոքյան իշխանության նկատմամբ արձանագրվել էր իշխանական կնիքով հաստատված արտոնագրով, որի պատճենը հեռատես արքան նամակի հետ ուղարկում է Հռոմի պապին: Հայոց արքան Իննոկենտիոս III-ին հավաստիացնում է, որ հայր Բոհեմունդի այս քայլով վերականգնվել է հայ-անտիոքյան նախկին բարեկամությունը: Ինչպես նամակի գրեթե յուրաքանչյուր միտք, սա ևս ամենևին պատահական չի ասվում: Պապի պատասխանից ակնհայտ է դառնում, որ կաթոլիկ եկեղեցու առաջնորդը նախ և առաջ շահագրգիռ էր միջերկրածովյան ավազանի խաչակրաց պետությունների և հոգևոր-ասպետական միաբանությունների միջև համերաշխության վերականգնմամբ, ինչին հայոց արքան լավատեղյակ էր: Մերձավոր Արևելքի մուսուլմանական պետությունների դեմ խաչակիրների մղած պայքարում Կիլիկյան Հայաստանը ռազմավարական կարևոր նշանակություն ուներ, և այդ ամենը քաջ գիտակցում էր Սուրբ երկիրն ազատագրել ցանկացող Հռոմի քահանայապետը: Որպես հմուտ քաղաքական գործիչ՝ Լևոն թագավորն, անշուշտ, չէր կարող Անտիոքի հարցում չօգտագործել նշյալ հանգամանքները, ուստի շտապեց պապին հավաստիացնել, որ Տրիպոլիսի կոմսն ու նրան օժանդակող ասպետական միաբանություններն իրենց թշնամական գործողություններով իր երկիրը հեռացնում են «Խսրայելի տան պաշտպանությունից»⁸: Ինչպես այս, այնպես էլ հայ-անտիոքյան բարեկամության վերաբերյալ նամակում ոչ պատահական արձանագրված ակնարկներով Լևոնը պապին դիվանագիտորեն հասկացնում էր, որ իր պետությունից նրա ակնկալիքների գինն Անտիոքի գահաժառանգման հարցում Ռուբենի իրավունքների պաշտպանությունն է:

Ռուբենի և Բոհեմունդ Միականու կռվանները, ինչպես դիպուկ բնորոշել է թեմային քաջագիտակ Կլոդ Կայենը, հիմնված էին երկու սկզբունքի վրա. Տրիպոլիսի կոմսն առաջնորդվում էր ընտրության իրավունքով (նկատի ունի Անտիոքի ավագանու կողմից նրան ընտրելը), որը հակադրում էր Ռուբենի ժառանգական իրավունքին⁹:

Բոհեմունդ Միականու հնարավորությունները չեզոքացնելու համար Լևոն Ա-ը շտապում է պապին տեղեկացնել, որ նա Անտիոքի բարոնների համաձայնությունն ստացել է կաշառատվությամբ, բարոններին սիրաշահելով՝ հանգամանքներ, որոնք, նրա համոզմամբ, պարսավելի պետք է համարվեին պապի համար:

Իննոկենտիոս III-ի պատասխանն ավելորդ անգամ հաստատում է, որ նրա մտահոգության գլխավոր առարկան Արևելքի լատին իշխանությունների և Կիլիկյան Հայաստանի միջև խաղաղության վերականգնում էր, ինչը, սակայն, չի

⁸ Նամակներից մեջբերված ֆաղվածները տե՛ս սույն հրապարակման մեջ:

⁹ Cl. Cahen, նշվ. աշխ., էջ 593, և. Ste. Պետրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 214:

նշանակում, որ նա փորձում էր իր կամքը թելադրելով լուեցնել գահաժառանգման կնճիռը: Նա, իհարկե, չէր կարող հաշվի չնստել Տրիպոլիսի կոմսի և նրան սատարող լատին միաբանությունների հետ՝ անգամ եթե հայերի փաստարկներն իրեն ճշմարիտ թվային. «Սակայն, թեպետ մենք ցանկանում ենք Աստծո օգնությամբ առավելագույնս հաշվի նստել Քեզ հետ, այնուամենայնիվ, մենք չենք ուզում, և չենք դատելու երկմտելով (նույնիսկ եթե, ըստ մեզ, [Քո հաղորդածը] համապատասխանում է իրականությանը), քանզի տակավին երկրորդ կողմի բացակայությամբ, որը դեռևս չի դիմել դատաստանի համար...», – Լեոնին հղած նամակում գրում է պապը: Սակայն նա շտապում է հավաստիացնել, որ ամենևին մտադիր չէ առավելություն շնորհել կողմերից որևէ մեկին, այդ թվում Տրիպոլիսի կոմսին, որին հորդորել է չմիջամտել դատավարության ընթացքին: Իննուկենտիոսը վստահեցնում է, որ գահաժառանգման վեճը քննելու է օբյեկտիվորեն և լինելու է արդարադատ՝ վճիռը կայացնելիս: Պապի հարուցած դատավարությունը մանրամասն արձանագրված է Լեոն թագավորի ու նրա հետագա նամակագրության մեջ, որը, սակայն, դուրս է սույն հրապարակման շրջանակներից և հայերեն թարգմանությամբ կներկայացվի հաջորդիվ:

Հրապարակվող նամակները գրված են այդ ժանրին բնորոշ կաղապարներով՝ վերնագիր, թղթառաջք, բովանդակություն:

Նամակների թարգմանությունը սկզբնագրի հետ համեմատելու և խմբագրելու համար խորին շնորհակալություն ենք Մաշտոցյան Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող, փ. գ. թ. Օլգա Վարդազարյանին:

Հայաստանի թագավոր Լեոնը Հռոմի պապին դիմում է Անտիոքի իշխանությունում իր թոռան գահաժառանգման առթիվ և օգնություն է խնդրում ընդդեմ թշնամիների¹⁰:

Հարգարժան ի Քրիստոս Հորը և Տիրոջը՝ Իննուկենտիոսին, Աստծո շնորհքով ծայրագույն քահանայապետին և պատվարժան, գերապատվությանն ամենավայել Պապին:

Լեոնը՝ այս նույն (իմա՝ Աստծո) և Հռոմեական կայսրության շնորհիվ Հայոց թագավորը¹¹, որը ներածիս չափով աջակցում է Հռոմեական եկեղեցու

¹⁰ Acta Innocentii PP. III (1198-1216), pp. 556-558. Նամակը սույն ժողովածուում թվագրված է 1199-ով:

¹¹ Հայագիտության մեջ իրավացիորեն նկատվել է, որ սկսած 1214 թ. հրովարտակներում ու տարատեսակ պետական փաստաթղթերում Լեոն Մեծագործը դադարում է նշել ինչպես Հռոմի պապի, այնպես էլ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինֆնակայների անունները՝ կիրառելով միայն «Թագավոր Հայոց՝ շնորհիվ Աստծո» (Dei gratia Rex Armeniae)

փառքին և գերակայությանը, հաճո ծառայությանը և ոտքերի համբույրով:

Քանզի Առաքելական Աթոռը օգնության է գալիս գրեթե բոլոր [իր դռները] թակող կարիքավորներին [և] Իսրայելի տան պաշտպանության համար աշխատող ու քրտինք թափող բոլոր իր զավակներին իբր մայրական սփոփման որովայնի մոտ է հավաքում, որպեսզի յուրաքանչյուրը սնուցվի ըստ պահանջի՝ փոքրիկները կաթով, իսկ կաթից կտրվածները՝ կոշտ հացով, ուստի և մենք, որ

տիտղոսը (V. Langlois, *Le Trésor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupéniens*, Venise, 1863, էջ 122, 124, 126. Գ. Ալիշան, *նշվ. աշխ.*, էջ 481–482. Mutafian C., *La diplomatie arménienne au Levant à l'époque des croisades XIIe–XIVe siècle*, Thèse de doctorat, Université Paris I Panthéon–Sorbonne, 2002, էջ 130–131. Լ. Տր-Պետրոսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 189–190 ևն): Ղևոնդ Ալիշանը, մանրամասն անդրադառնալով Լևոնի տիտղոսաշարի խնդրին, գրում է, որ վերջինս Ջենովայի ու Վենետիկի վանատականներին տված արտոնագրերում չի նշում ո՛չ Հռոմեական սրբազան կայսրության ինֆնակալին և ո՛չ էլ Հռոմի պապին՝ որպես իրեն իշխանություն շնորհողների (Գ. Ալիշան, *նշվ. աշխ.*, էջ 481–482: Խոսքը վերաբերում է 1201 թվակիր արտոնագրերին, տե՛ս Langlois V., *նշվ. աշխ.*, էջ 105, 109): Իրականում, սակայն, վերջիններս վկայակոչված չեն միայն վենետիկցիներին տրված արտոնագրում, որն, ի դեպ, թվագրվում է 1201-ով. «Leo, filius Stephani, de potenti genere Rupinorum, Dei gratia rex Armenorum» («Լևոն, Ստեփաննի որդի, Ռուբինյան հզոր տոհմից, Քազավոր Հայոց՝ շնորհիվ Աստծո»), իսկ ջենովացիներին շնորհվածում բացորոշ նշված է, որ Լևոնն իր իշխանությունն ստացել է Հռոմեական սրբազան կայսրությունից. «Leo, Dei gratia rex Armenorum, filius Stephani et de potenti, genere Rupinorum, ...corona per manus Romani imperii» («Լևոն, Քազավոր Հայոց՝ շնորհիվ Աստծո, Ստեփաննի որդի, Ռուբինյան հզոր տոհմից՝ թագադրված հռոմեացիների կայսեր ձեռով») (V. Langlois, *նշվ. աշխ.*, էջ 105): Վենետիկցիներին տրված շնորհագրում Հռոմեական սրբազան կայսրության ինֆնակալին ու Հռոմի պապին չհիշատակելը պետք է բացատրել վերջիններիս ու Վենետիկի հանրապետության միջև այդ ժամանակ գոյություն ունեցող հակամարտությամբ, պայմանավորված իտալական այդ ժովային պետության ու Արևելքի մահմեդական իշխանությունների (խաչակիրների հակառակորդների), հատկապես եգիպտոսի Այյուբյան սուլթանության միջև խաչակրության ընթացքում իրականացվող ակտիվ առևտրով (McNeal E. H., Lee Wolff R., *The Fourth Crusade*, (A history of the Crusades), vol. II, The Later Crusades 1189–1311, edited by Robert Lee Wolff and Harry W. Hazard, University of Pennsylvania press, 1962, էջ 161): Այսինքն՝ Լևոնն առավել քան վստահ էր, որ վենետիկցիներին տրված արտոնագրում Հռոմեական սրբազան կայսրության ինֆնակալին ու Հռոմի պապին չհիշատակելը չէր կարող որևէ խնդիր հարուցել: Փաստորեն «Քազավոր Հայոց՝ շնորհիվ Աստծո և Հռոմեական կայսրության» բառակապակցությունը Լևոն Մեծագործի տիտղոսաշարի պարտադիր բաղադրիչը չէր՝ անգամ մինչ 1214 թ.: Այս առումով բավական պերնախոս է նրա եղմնագիրը, որտեղ ոչ միայն բացակայում են Հռոմի պապի և Հռոմեական սրբազան կայսրության ինֆնակալի անունները, այլև արձանագրված են նորնծա թագավորի՝ Աստծուց ստացած թագավորական իշխանությունը, ինչպես նաև նրա հավատարմությունը Հայոց եկեղեցուն և նրա դավանանքին. «Ես Լևոն թագաւոր Հայոց, որ կամաւն Աստուծոյ լինելոց եմ թագաւոր Հայոց, խոստանամ, ովխտեմ եւ երդնում առաջի Աստուծոյ եւ երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, որ լինեմ ես յայսմհետէ պահապան եւ գերձանօղ քահայանապետին և սուրբ եկեղեցոյն Հայոց...» (Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, կազմեց՝ Անուշահան վարդապետ Դանիէլեան, Անթիլիաս-Լիբանան, 1984, էջ 97):

հեռու վայրերում հաշի թշնամիներով շրջապատված, հանուն սուրբ Հոռոմեական եկեղեցու և ողջ քրիստոնեության բարբարոս ազգերի դեմ ենք պայքարում, շտապում ենք դեպի Ձերդ սրբության ոտքերը, խնդրելով և աղաչելով, որ մեր անդադար պաղատանքներն ու աղաչանքներն իրավամբ արժանացնեք Ձեր բարեգութ ունկնդրությանը: Ինձ մնում է միայն մանրամասն ներկայացնել Ձերդ Հայրությանը մեր գործի ընթացքը:

Ձերդ գիտությունից անշուշտ չի վրիպել, որ Ռայմոնդը, Անտիոքի պայծառափայլ իշխանի¹² որդին, աստվածային ողորմածությամբ կնություն է առել մեր զարմուհուն, ծնունդով ավագ¹³ Ալիսին, և նրանից ծնվեց Ռուպեն անունով զավակ, որին հանուն Աստծո մկրտեց Մայնցի պատվարժան արքեպիսկոպոսը¹⁴: Պատահեց այնպես, որ [մեր] կատարած մեղքերի [հետևանքով], ինչը ցավելով ենք ասում, ինքը Ռայմոնդը բռնեց բոլոր մարմնական [էակաների] ճանապարհը: Սակայն վախճանվելուց առաջ, տակավին առողջ հիշողության տեր, խնդրեց իր հորը՝ ազնվագույն իշխանին, որ իրեն պատկանող ժառանգորդի իրավունքն¹⁵ իր միակ որդու համար պահպանվի: Նրա խնդրանքը պայծառափայլ իշխանը մոռացության շմատնեց և իր Ռուպեն թոռանը, մեր զարմուհու Ալիսի որդուն, իր առջև բերել տվեց, և իր Բարոնների և այլ՝ հատուկ դրա համար հավաքված անձանց ներկայությամբ, բացեիբաց (բառացի՝ բաց դատավարությամբ) հայտարարեց և հաստատեց, որ նշյալ Ռայմոնդն իր օրինավոր ժառանգորդն է. ապա, շրջվելով դեպի իր թոռը, նույնպես բոլորի ներկայությամբ հաստատեց, որ սա ժառանգորդության իրավունքով պետք է լինի

¹² Անտիոքի իշխան Բոհեմունդ III (1163-1201):

¹³ Կիլիկիայի հայկական իշխանապետությունում, ապա նաև՝ թագավորությունում գործում էր իշխանության ժառանգման ուղղահայաց կարգը, ըստ որի՝ ժառանգորդի իրավունքը պատկանում էր իշխանի կամ թագավորի զավակներին (ինչպես արական, այնպես էլ՝ իգական), առաջին հերթին նրանցից ավագին: Ինչպես հիմնավոր կերպով ցույց է տվել Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, Լևոն Բ Ռուբինյանն իշխանությունը ղեկավարում էր որպես իր եղբոր՝ Ռուբենի դուստրերի խնամակալ (Լ. Տեր-Պետրոսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 164-167): Ըստ այդմ՝ Ռուբինյան իշխանության ժառանգորդի իրավունքը պատկանել է Ռուբեն Գ-ի ավագ դուստր Ալիսին, որին էլ Լևոն Բ իշխանն ամուսնացրել էր Անտիոքի գահաժառանգ Ռայմոնդի հետ: Ըստ Տեր-Պետրոսյանի՝ Ալիսը, փաստորեն, եղել է Կիլիկյան Հայաստանի՝ իգական գծով առաջին գահաժառանգը (տե՛ս *նույն տեղում*, էջ 167):

¹⁴ Լևոն Ա-ը նկատի ունի Մայնցի արքեպիսկոպոս Կոնրադ Վիտելսբախին, որը 1198 թ. հունվարի 6-ին թագադրել էր իրեն:

¹⁵ Անտիոքի գահաժառանգության խնդիրը մանրամասն փնտռելու համար Կլոդ Կայենի կարծիքով՝ Ռուբենի իրավունքն այդ իշխանության նկատմամբ բացարձակ չէր, քանի որ նրա հայրն իր կենդանության օրոք ժառանգորդ չէր կարգվել (Շ. Cahen, *նշվ. աշխ.*, էջ 591, Լ. Տեր-Պետրոսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 214): Գիտելի է, որ պապին հղած նամակում Լևոն Ա-ը խիստ որոշակի գրում է, թե Ռայմոնդը եղել է Բոհեմունդ III-ի օրինական ժառանգը և հենց այդ իրավունքով է մահվան մահեմում խնդրել հորն իրենից հետո Անտիոքի գահաժառանգ նանաչել իր միակ որդուն՝ Ռուբենին:

իր հաջորդը: Ապա՝ առողջ հիշողության տեր և իր բարի կամոք, նա ստիպեց իր բոլոր հպատակ մարդկանց ձեռք դնել սրբազան Ավետարանի և Տիրոջ հաշի վրա և երդում տալ իր այս թոռանը՝ նրանից ավատ ստանալու պայմանով, և հավատարիմ մնալ [իրեն] քանի դեռ ինքը (իմա՝ իշխանը) կենդանի լինի: Ինչից հետո իշխանություն շնորհեց նրան Անտիոքի և ողջ Անտիոքյան իշխանապետության վրա, ինչն ավելի ակնառու է դառնում իշխանական կնիքով հաստատված արտոնագրից, որի պատճենն ուղարկում ենք Ձերդ Աստվածապաշտության ունկնդրությանը: Այս գործով՝ աստվածային ողորմածությամբ միջնորդված, վերականգվեց մեր և իշխանի միջև նախկինում եղած բարեկամությունը և մոռացվեց հին թշնամությունը¹⁶, որից սարսափում էինք, քանի որ այն աղետալի կլիներ և՛ հայրենիքի, և՛ մարդկանց, և՛ իրերի համար: Այս դեպքերից հետո անսպասելիորեն Անտիոք են ժամանում Տրիպոլիսի կոմսը¹⁷, Տաճարականների մագիստրոսն ու միաբանությունը, Հիվանդախնամների մագիստրոսն ու միաբանությունը՝ մեզ և մեր երկիրը զավթելու և հնարավորինս վնասելու մտադրությամբ: Սրանց այս ստոր մտադրության դեմ մենք, ապավինելով Աստծուն, որը երբեք չի լքում Իր վրա հույս դնողներին (Յուդ. ԺԳ 17-18, Երեմ. ԺԷ 7, Սաղմ. ԿԱ 8-9), հոգու ողջ ուժերը հավաքելով, խիզախորեն իբր պատնեշ կանգնեցինք: Եվ այս կերպով երեք ամիս շարունակ մեզ տեղից տեղ էին տանում, և շողոքորթ բառերով գայթակղում և հեռացրին մեզ Իսրայելի տան սպասավորությունից ու պաշտպանությունից: Եվ այսպիսի վտանգների առջև մենք մեզ պաշտպանելու հնարավորություն էլ չենք ունեցել, քանի որ տանուկ էինք տալիս մեր սահմանները ասպատակող թշնամուն¹⁸: Սրանից հետո, տեսնելով, որ Աստծո պաշտպանության շնորհիվ նրանք մեզ վնասել չեն կարող, և ցավելով դրա համար, նրանք վիրավորական սպառնալիքների, ինչպես և անարդար զրկանքների [ճանապարհով] հասան դաժանության այն աստիճանի (Օ՛, ինչպիսի՛ վիշտ), որ [քաղաքի] համայնքի հետ խորհրդակցելով ձերբակալեցին տեր իշխան Բոհեմունդին¹⁹: Երբ իշխանն աքսորվեց, կոմսի որոշ սուտ բարեկամներ, որոնց ինքը՝ կոմսը իր կողմն էր գրավել գումարով և խնդրանքներով, իրենց թունավոր ներշնչանքով մտափոխեցին Անտիոքի ժո-

¹⁶ Առնը նկատի ունի 1194 թ. հայ-անտիոքյան պայմանագրին նախորդած շրջանի հակամարտությունը երկու իշխանությունների միջև:

¹⁷ Բոհեմունդ IV Միականին (1189-1233), նախ՝ Տրիպոլիսի, ապա՝ միացյալ Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսը (1219-1233), Բոհեմունդ III-ի կրտսեր որդին:

¹⁸ Առն Ա-ն, անշուշտ, նկատի ունի Հալեպի սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ջանիբին: Սակայն ուշագրավ է, որ աղբյուրները նամակի գրության ժամանակ Կիլիկյան Հայաստանի և Հալեպի սուլթանության միջև ռազմական բախում չեն արձանագրել: Սա թույլ է տալիս ենթադրել, որ կանխատեսելով սուլթանի հնարավոր հարձակումը (չպետք է մոռանալ, որ նա օժանդակում էր Բոհեմունդ Միականուն), Առն Մեծագործը փորձել է արագացնել Հռոմի պապից ակնկալվող օգնության ստացումը (Վ. Տեր-Ղևոնդյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 134-135):

¹⁹ Բոհեմունդ III:

ղովորդին, ասելով, որ կոմսն է իշխանի օրինավոր ժառանգորդը՝ ինչը արտասանելն էլ մեղսական է: Այսպես, դրժելով օրինավոր երգումները, գարշապարը մեզ վրա բարձրացնելով, հույս ունեին մեզ վրա հարձակվել և, որքան հնարավոր է, մեծ վնաս հասցնել: Այս [հանգամանքների] համար դիմեցինք Հոռոմի ունկնդրությանը, որպեսզի մեր նկատմամբ արդարություն հաստատվի իրավունք ու արդարադատ Սիրողի կողմից՝ մի բան, որն անտիրաքացիները բոլորովին անտեսում են: Այս պարագայում Տաճարականներն ու Հիվանդախնամները, չէղվելով բանականության ուղուց, մի կողմ դրեցին նախկին շարունակունը և մեզ հետ հաշտության մասին [բանակցություններ] սկսեցին: Ապա, հավաքելով մեր զորքերը, այնքան աշխատեցինք և տքնեցինք, մինչև իմացանք, որ իշխանը նստել է իր իշխանական աթոռին և պատվով ընդունվել իր քաղաքի կողմից:

Այս նպատակով ուղարկում ենք առ ոտս Ձերդ Սրբության սուչն [գրերի] բերողին՝ Ռոբերտ դե Մարգատ անունով հավատարիմ և սիրեցյալ մեր գինավորին, խնդրելով ու պաղատելով, որ մեր հայեցողությանմբ մեր բոլոր անելիք գործերում նրան ընդունեք իբրև երաշխավորված [անձի] . և ինչ էլ որ Ձեզ ասի մեր անունից ինչպես բանակցությունների ու ողջ հայրենիքի հալածանքների, այնպես էլ մեր մասին, հավատացեք առանց կասկածանքի: Այսպիսով խոնարհումով ու ծնկաչոք խնդրում ենք Ձերդ ողորմածությանը, որպեսզի շտապեք օգնության ձեռք պարզել վտանգված Սիրիային նախքան այն կկործանվի, և չհետաձգեք իշխանի թոռան և մեր իրավունքի հանդեպ մեր մշտական ձգտման իրականացումը: Թող հնձվի առաքելական մանգաղով այն, ինչ ոչ արդարությանմբ բուսնել է հակառակորդից, և թող մենք, հավատալով Ձերդ Աստվածապաշտությանը, առավոտյան և իրիկնամուտին ուրախանանք, գտնելով Աստծո և Ձեր օգնությանմբ, հաճելի ելքը: Յանկանում և մաղթում ենք նաև, որ ձեռքերն առ երկինք պարզած և լեռներում աղոթքներ թափած՝ պարտվի Ամաղեկը (Ել. Ժէ 11-12). իսկ Աստծո տապանը, Իսրայելի որդիների բազում տանջանքներ կրելուց հետո, Ձերդ քահանայապետության օրոք ազատված, վերադառնա Սելով (Ա Թագ. Դ 3-4), որտեղ ժողովուրդը կկարողանա զոհել խաղաղարար նկանակները և մորմոքող սրտի գոհաբերությանմբ քավել Աստծուն [հասցրած] վիրավորանքները և գթաշարժել նրան: Թող մեր Փրկիչն ու Պաշտպանն ուղարկի մեզ հավատարիմ Դավթին, որը բազմաթիվ փղշտացիների թլփատեց և ընդգրկեց Իսրայելի ժողովրդի մեջ. ուստիև այս երկրային երուսաղեմը, իր գավակներով հանդերձ, թող չձառայի իբրև աղախին, այլ նմանվի վերին [Երուսաղեմին], որն ազատ է (Գաղատ. Դ 25-26), որի քաղաքացիները սրանք չեն, որ թափառում են արտասուքի այս հովտում, այլ նրանք, ովքեր արժանի են հասնելու վերնային տեսիլների խաղաղությանը: Վերջապես, Ձերդ խնամակալության եմ հանձնում Սիրիայի [սրբա]մասունքները, որոնք օրեցօր սպասում և պահանջում են Ձեր պաշտպանությունը:

**Թագավորի՝ Առաքելական Աթոռին արված դիմումն Անտիոքի
իշխանությունում գահաժառանգության շուրջ
վիճաբանության մասին²⁰**

Հայաստանի պայծառափայլ թագավոր Լևոնին:

Նրան, Ումից «ամենայն տուրք բարիք և ամենայն պարզևք կատարեալք» (Յակ. Ա 17), Ով իր ձեռքին է պահում իշխանների սրտերը և Ումից ամեն իշխանություն է (Առակ. ԻԱ 1), կարող ենք մեր գոհությունը հայտնել նրա համար, որ նա արմատավորել է Քեզ Առաքելական Աթոռի հանդեպ ականածանքի մեջ, որն ունես նույնիսկ մինչ այժմ, ուստի և շտապում ես դիմել Հռոմի եկեղեցու օգնությանը ոչ միայն հոգևոր, այլև [այս աշխարհի] ժամանակավոր գործերում (Հռովմ. ԺԳ 1, Մատթ. ԻԸ 18), և Քո հղած հայցով խնդրում ես Քո նկատմամբ արդարությունը պաշտպանել: Քանի որ մեր սիրեցյալ որդին՝ ազնվական Ռոբերտ Մարգարտի ասպետը, քո բանագնացը, գալով Առաքելական Աթոռ, լիակատար կերպով ներկայացրեց մեր հանդեպ Քո տաժած սիրո խորությունը և փոխանցեց մեզ Քո թագավորական Պայծառափայլության նամակը, որում ասվում է, որ Ռայմոնդը, Անտիոքի իշխան՝ ազնվական Բոհեմոնդի²¹ հանգուցյալ ավագ որդին, կնության վերցրեց քո զարմուհուն՝ Ալիսին, և նա ծնեց որդի: Երբ Ռայմոնդը մահամերձ էր, նա աղաչեց նույն իշխանին, որ պահպանի ըստ թագաժառանգության իրավունքի իրեն հասնող հաջորդականությունն իր միակ որդուն՝ Ռուբենի համար: Իր որդու վախճանից հետո, մոռացության շմատնելով [Ռայմոնդի] խնդրանքը, [Բոհեմոնդը] հավաքում է իր ավատառուներին, հրապարակավ հաստատում, որ նշյալ Ռայմոնդն իր օրինավոր ժառանգորդն է, իսկ նրա մահվանից հետո Ռայմոնդի որդին Ռուբենն է վերջինիս օրինավոր ժառանգորդ, և հրամայեց իր բոլոր մարդկանց երզում տալ [Ռուբենին] առ փոխադարձ հավատարմություն, որը պիտի պահպանվեր ընդհուպ մինչև [Ռուբենի] մահը: Ապա նա նշյալ Ռուբենին իշխանություն շնորհեց Անտիոքի և ողջ Անտիոքյան իշխանապետության վրա, որը նա պետք է ստանար իր մահից հետո, իր կնոջ՝ Սիբիլի օփտի և բոլոր արդեն արված և ապագայում արվելիք նվիրատվությունը բացառելով: Եվ ապահովեց իր սեփական ցմահ տիրակալությունը ողջ իշխանության վրա, և անվանեց նրան իր հոր՝ Ռայմոնդի, անունով, ինչպես տեսնում ենք նամակից, որ Դու մեզ հղել ես: Սա-

²⁰ Acta Innocentii PP. III (1198-1216), pp. 203-204. Նամակը սույն ժողովածուում թվագրված է 1199-ով:

²¹ Ինչպես այս, այնպես էլ պապի մյուս նամակներում գրված են անձնանուններից շատերի միայն սկզբնատառերը: Նամակի 1944 թ. հրատարակության մեջ, որից կատարվել է սույն թարգմանությունը, ծանոթագրվող անունը վերձանված է R[aymund], սակայն հայտնի է, որ Ալիսի անունու հայրը Բոհեմոնդն էր: Կարծում ենք, որ սա R և B տառերի շփոթության հետևանք է, և որ բնագրում գրված է եղել ոչ թե R, այլ B, այսինքն՝ Բոհեմոնդ:

կայն Տրիպոլիսի ազնվատոհմ կոմսը՝ հիշյալ իշխանի որդին, ծանր տանելով այն, որ նրան զրկել են հայրական ժառանգությունից, մեր սիրեցյալ որդիներով Երուսաղեմի Հիվանդախնամ և Տաճարական ասպետներով հանդերձ ցանկացավ Քեզ նեղել, բայց ենթադրելով, որ չի կարող Քեզ հաղթել, այս որդին, Անտիոքի համայնքի հավանությունը շրջվելով իշխանի դեմ, ձեռքալեզ իր հորը, ակնկալելով իր տիրոջը հասցվելիք վիրավորանքներն ու անարգանքները: Միաժամանակ Տրիպոլիսի կոմսի որոշ բարեկամներ, փողով կաշառված և [նրա] խնդրանքներից ազդված, պնդելով, որ կոմսն իշխանի օրինական հաջորդն է, սխալ կարծիքներ ներարկելով, մարդկանցից ստացան [խոստումներ առ այն], որ, նախորդ երդումներից հրաժարվելուց հետո, նրանք ավատառուի հավատարմությունը կդրսևորեն նույն կոմսի նկատմամբ, ինչի պատճառով էլ Քո թագավորական Պայծառափայլությունը դիմեց Առաքելական Աթոռին, ինչպես նաև հավատարմությունը վերհիշած Տաճարականներով և Հիվանդախնամներով հանդերձ վերականգնեց իշխանին իր նախկին աթոռում:

Սակայն, թեպետ մենք ցանկանում ենք Աստծո օգնությամբ առավելագույնս հաշվի նստել Քեզ հետ, այնուամենայնիվ, չենք ուզում և չենք դատելու երկմտելով (նույնիսկ եթե, ըստ մեր կարծիքի, [Քո հաղորդածը] համապատասխանում է իրականությանը), քանզի տակավին երկրորդ կողմի բացակայությամբ, որը դեռևս չի դիմել դատաստանի համար, մենք չենք կարող որոշում կայացնել և հրամայել ենք, որ այս գործը պետք է թողնվի լեգատների քննությունը: Նրանք, Աստծո կամոք, շուտով կժամանեն նավելով, և մենք խստագույնս կհրահանգենք նրանց և՛ խոսքով, և՛ գրով, որ նրանք [գործը] ուշադիր քննեն, և որոշում կայացնեն առանց անձերին հայելու, այլ միայն բանականությամբ, քանի որ չենք ուզում այս գործը փոխանցել դատավորներին, որոնք կարող են կասկածներ հարուցել երկու կողմերից որևէ մեկի, հատկապես՝ Քո մեջ (Հռովմ. Բ 11, Կող. Գ. 25, Բ Պետր. Ա. 17): Ուստի և հույժ խնդրում ու հորդորում ենք Քո Բարձրությունը և այս առաքելական գրությամբ պատվիրում ենք, որ Դու, առայժմ թողնելով անհատական գործը, նախապատվություն տաս ընդհանուրին, և հաշեցյալի գործը դասես ավելի բարձր, քան սեփական շահը, և, որքանով դա Քեզանից է կախված, խաղաղություն պահպանես բոլոր քրիստոնյաների հետ, և Քո բոլոր ուժերով ձգտես պաշտպանել Աստծո ժառանգությունը (Սաղմ. ՃԻԶ 3) ու վանել սարակինոսների բարբարոսությունը, և դրա փոխարեն կոմսի կամ մեկ ուրիշի դեմ պատերազմ չվարես, մանավանդ, որ ողջ է իշխանը, որը, ինչպես նույն նամակում է գրված, այնպես կարգեց քո թոռան իշխանական հաջորդականությունը, որ իրեն է վերապահել ցմահ սեփականությունն ու տիրակալությունը: Իսկ երբ մեր լեգատները հասնեն այն վայրերը, Քո գործը վարիր ո՛չ գենքով, այլ օրենքով, ո՛չ վրիժառու սրով, այլ դատավոր ունելով արդարությունը: Քանզի մենք Առաքելական գրով հրահանգում ենք նույն կոմսին, որ նա, թողնելով գործը ինչպես կա, չերազի անգամ կանխել դա-

տական որոշումը ուրիշի իրավունքի նկատմամբ, այլ սպասի մեր լեզատների ժամանելուն՝ լեզատներ, որոնց մենք հանձնում ենք մեր սեփական հետաքննելու և որոշում կայացնելու [իրավունքը]: Ի լրումն այս [ամենի], մեզ հաճելի է մեր սիրեցյալ որդուն՝ Քո բանագնացին, ներկայացնել Քո Պայծառափայլությանը, որպեսզի Դու, սիրելով նրան, այլ գործերում ավելի գնահատես: Նաև մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում Քո Պայծառափայլությանը, որ ի դեմս այս Քո բանագնացի այցելեցիր մեզ այսպիսի շուքով և բարեհաճությունով: Տրված կատերանում, հունվարի 16-ին:

VAHAN TER-GHEVONDIAN
VAHE TOROSYAN

THE ISSUE OF SUCCESSION TO THE THRONE OF ANTIOCHIA ACCORDING
TO THE CORRESPONDENCE BETWEEN LEVON I THE MAGNIFICENT
AND POPE INNOCENT III (1199)

Keywords: Cilician Armenia, Antiochia, Tripoli, Levon I, Innocent III, Ruben, Bohemund IV, correspondence.

Immediately after the proclamation of kingdom in Cilician Armenia (1198), the issue of the succession in Antiochia became the bone of contention between Levon I and the count of Tripoli Bohemund IV. The struggle lasted up to the year 1219 (the death of Armenian monarch) and it included both military and diplomatic confrontation. The two parties tried to attract to their side different powers – both external (the Roman Catholic Church, The Ayyubid “confederation”, especially The Sultanate of Aleppo, The Seljuks of Iconium etc.) and internal (local spiritual leaders, influential barons and especially the Templar and Hospitaller Knights).

Two important Latin letters are presented in Armenian translation and analyzed in the article. The first letter was sent by Levon I to the Pope, and the second is the Pontiff’s answer to the Armenian king. The mentioned messages concern the first, mainly non-military, phase of the confrontation for Antiochia.

In his letter Levon I puts forward well-grounded proves of the legitimacy of his grand nephew Ruben’s claims for the Antiochian throne. In his response although Innocent III accepts the rights of Ruben, at the same time he calls the sides on peaceful solution of the problem, meanwhile emphasizing the paramount importance of uniting the Christian forces in the Middle East for “defending Israel” from the enemies.

ВААН ТЕР- ГЕВОНДЯН
ВАГЕ ТОРОСЯН

**ВОПРОС ПРЕСТОЛОНАСЛЕДИЯ В АНТИОХИИ СОГЛАСНО
КОРРЕСПОНДЕНЦИИ 1199 Г. МЕЖДУ ЦАРЕМ ЛЕВОНОМ I И РИМСКИМ
ПАПОЙ ИННОКЕНТИЕМ III**

Ключевые слова: Киликийская Армения, Антиохия, Триполи, Левон I, Иннокентий III, Рубен, Боэмунд IV, корреспонденция.

Сразу же после провозглашения королевства в Киликийской Армении (1198 г.) вопрос престолонаследия в Антиохийском княжестве стал яблоком раздора между Левоном I и графом Триполийским Боэмундом IV. Борьба между ними, длившаяся до 1219 г. (год кончины армянского монарха), включала в себя как военное, так и дипломатическое противостояние. Причем обе стороны старались привлечь, сделать своими союзниками как внешние политические силы (Римскую католическую церковь, “Конфедерацию” Аййубидов, и в первую очередь, соседний Алеппский султанат, Иконийских сельджуков и др.), так и внутриантиохийские (местных духовных предводителей, влиятельных баронов и конечно же военно-духовные ордены Тамплиеров и Госпитальеров).

В статье приведены и проанализированы два латинских письма в переводе на армянский. Первое – письмо Левон I, адресованное Папе Римскому, второе – ответ Понтифика армянскому царю. Упомянутые послания представляют первый, в основном не военный, этап борьбы за Антиохию.

Левон I в своем послании убедительно доказывает легитимность притязаний своего внучатого племянника Рубена на трон Антиохии. В ответном письме Иннокентий III хотя и принимает легитимность Рубена, в то же время призывает обе стороны найти мирное решение проблемы, дав понять, что для Святого Престола имеет гораздо большее значение объединение христианских сил Востока для “для защиты Израиля” от врагов.